

Institut

«A VEGADES SE MOS APEGUE PARAULES
QUE LES SINTS A LES NOTÍCIES.»
LA RECERCA LINGÜÍSTICA COM A ACTE D'AMOR

d'Estudis

MAR MASSANELL I MESSALLES

Catalans

BARCELONA, 2022

Institut d'Estudis Catalans

«A VEGADES SE MOS APEGUE PARAULES

QUE LES SINTS A LES NOTÍCIES.»

LA RECERGA LINGÜÍSTICA COM A ACTE D'AMOR

Discurs llegit en la sessió inaugural
del curs 2022-2023

MAR MASSANELL I MESSALLES

Secció Filològica

BARCELONA, 2022

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Massanell i Messalles, Mar, autor

“A vegades se mos apegue paraules que les sints a les notícies” : la recerca lingüística com a acte d’amor : discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2022-2023. — Primera edició

Bibliografia

ISBN 9788499656762

I. Institut d’Estudis Catalans. II. Títol

1. Català nord-occidental

811.134.1’282(460.23-16)

© Mar Massanell i Messalles

© 2022, Institut d’Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2022

Text revisat lingüísticament per la Unitat d’Edició
del Servei Editorial de l’IEC

Disseny gràfic: Enric Satué

Compost per la Unitat de Producció del Servei Editorial de l’IEC

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-676-2

Dipòsit Legal: B 19492-2022

DOI: 10.2436/10.0100.01.5

Aquesta obra és d’ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l’obra sempre que se’n reconegui l’autoria i l’entitat que la publica i no se’n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d’aquesta llicència a l’adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Jo t'intentava noms o altres carícies.

Joan FUSTER (1978), *Escrit per al silenci*, 2a ed.,
València, Tres i Quatre, p. 27

Fabulador d'estreles, l'amic et multiplica
els ulls refulgents de la nit amb perfums d'estiu
que seduïren fa molts anys el cos harmoniós
de la Bellesa solitària, devoradora, insatisfeta.

Lluís ALPERA (1982), «Poemes»,
Els Marges, núm. 26, p. 86

És la segona vegada a la vida que tinc l'honor de parlar des del faristol de la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). El primer cop va ser el 21 d'abril de 2016, en el marc del lliurament dels Premis Sant Jordi corresponents al *LXXXV Cartell de premis i de borses d'estudi* de l'Institut d'Estudis Catalans. En aquella ocasió, havia estat guardonada amb el Premi Prat de la Riba per l'obra «*Fewe temps que no diva tants verbs!*». *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*, que l'enyoradíssim pare Massot, al cel sia, va tenir la bondat de publicar-me a l'editorial que va dirigir durant més de mig segle: les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Com si aquest premi no hagués estat encara prou honor, se'm va demanar que adreçés unes paraules als assistents en nom de tots els guardonats. És un encàrrec que vaig entomar il·lusionada i espantada a parts iguals, i que vaig procurar de complir amb la màxima dignitat de què vaig ser capaç.

D'aquella jornada, en servo molts records —de fet, diria que en tinc gravats en la memòria tots els detalls—, però ara en faré avinents només dos. El primer és que, ja pronunciat el breu discurs de gràcies, mentre encara ressonaven els aplaudiments que omplien la sala, vaig pensar: «Mar, ja has viscut els teus cinc minuts de glòria! A la vida no et pot passar res millor que això». L'altre record, que avui em sembla premonitori, prové de les paraules de felicitació que ens va adreçar qui llavors era president de l'Institut d'Estudis Catalans,

Joandomènec Ros. En el seu parlament, ens va encoratjar a prosseguir pel camí de la recerca i va destacar el fet que alguns dels guardonats en edicions anteriors havien esdevingut, anys a venir, membres de l'Institut. Aquell dia no vaig ni tan sols gosar concebre el somni que això em pogués passar a mi. Tanmateix, transcorregut un lustre, vaig rebre una trucada de qui llavors presidia la Secció Filològica, Teresa Cabré, avui presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans, que em va fer saltar el cor.

6 També en aquella ocasió, l'alt honor de ser admesa en la màxima institució acadèmica dels Països Catalans va anar seguit de prop d'un encàrrec que novament vaig rebre amb una barreja d'entusiasme i de feresa: el de pronunciar la lliçó inaugural del curs 2022-2023. Aquesta és la comesa que m'ha dut, per segona vegada, a trobar-me rere el faristol de la Sala Prat de la Riba. Com en l'ocasió precedent, és de justícia que comenci amb uns mots de gràcies. Permeteu-me, doncs, que expressi el meu agraïment més sincer a l'Equip de Govern de l'Institut d'Estudis Catalans per haver-me concedit l'honor de dictar la lliçó inaugural del present curs i al Consell de Govern de la Secció Filològica i, en particular, al seu president, Nicolau Dols, per haver proposat el meu nom quan la rotació quinquennal va fer recaure la tria del ponent en aquesta secció, als companys de la qual agraeixo de cor que aprovessin de confiar-me la missió esmentada.

He de confessar-vos que aquest encàrrec, tan engrescador i, alhora, de tanta responsabilitat, m'ha tret algunes hores de son. Tots els qui, per la nostra professió, parlem en públic, mai sigui en el marc d'una aula, sabem que una de les prime-

res qüestions que ens hem de plantejar, abans de construir el discurs, és: «A qui m'adreço?». I, en aquesta ocasió, la resposta em situava davant d'un repte enorme, perquè els destinataris de la meua lliçó sou tots els membres del Ple de l'Institut, adscrits a cinc seccions que cobreixen tot el ventall del coneixement científic i humanístic: no debades l'IEC és l'institut de les ciències i les humanitats. Com podia jo trobar un tema i una manera de presentar-lo que poguessen resultar mínimament engrescadors per a un auditori tan divers i, a més, format per especialistes de les disciplines més variades, en la majoria de les quals soc ben lloga?

No se'm va ocórrer altre camí que partir d'allò que ens agermana. Certament, hi ha dues característiques que tots compartim. La primera és que som persones que ens hem consagrat a la recerca i, per tant, hem potenciat al màxim la curiositat innata dels humans per conèixer; i, malgrat que cadascú de nosaltres ha focalitzat aquest anhel de descoberta en una parcel·la de la realitat, això no ens ha fet perdre l'interès per les altres: bé prou sabem que res no està deslligat de res o, dit d'una altra manera, que tot connecta amb tot. La segona característica compartida per tots aquells que, en algun moment del nostre periple vital, hem estat o bé escollits membres de l'Institut d'Estudis Catalans o bé elegits presidents d'una de les vint-i-vuit societats científiques filials és la lleialtat a la institució i al país, la qual es reflecteix sovint en l'enfocament d'almenys una part de la recerca pròpia des de la perspectiva de la catalanística —i aquí no empro pas el terme amb un significat restrictiu, circumscrit a l'estudi de la llengua i la literatura catalanes, sinó amb l'abast ampli que cal donar-li i que abraça la

projecció de la mirada catalana damunt de tots els camps del saber. Endemés, el fet d'ésser membres del Ple de l'Institut d'Estudis Catalans, que és també acadèmia de la llengua catalana, ens fa a tots copartícips de la responsabilitat d'establir-ne la normativa.

Vaig pensar, doncs, que el tema més adequat per a la lliçó d'avui, d'entre els que podia desenvolupar, és un que es vincula a aquella de les meues línies de recerca amb què tinc una implicació més íntima: l'estudi del català nord-occidental —la meua varietat de català—, amb la voluntat de conèixer-lo a fons i també de dignificar-lo. Voldria explicar-vos com va néixer en mi la curiositat per comprendre el funcionament d'aquest sistema lingüístic integrat en el diasistema català i com vaig transformar-la en el motor de la meua dedicació a la recerca. Així mateix, m'agradaria transmetre-us que l'estudi d'aquest dialecte —que era també el de la meua germana, el de la mare, el de la padrina Rosalia— i la comprensió de les similituds i les diferències respecte d'altres varietats dialectals —com el català central del pare— és la manera que tinc d'estimar la meua llengua, la meua gent i el meu país, que és cada bocí de terra on es parla com parlo jo.

Com és ben sabut, els sistemes lingüístics són ens canviants que serveixen alhora com a vehicles de comunicació i com a receptacles d'identitat grupal (Edwards, 2009). Fent-me meua la concepció que historiar una llengua és bastir un discurs sobre la dinàmica evolutiva de la relació entre les formes, els usos i la consciència dels parlants (Nicolás, 1998), voldria plantejar-vos, en darrer terme, una reflexió sobre l'encaix dels trets nord-occidentals en l'estàndard difós a Catalunya, en el

qual transcendeix ben poc el caràcter cada vegada més composicional i polimòrfic de la normativa que l'Institut d'Estudis Catalans promulga, d'ençà de la seua fundació, el 1907, per al conjunt de territoris de parla catalana, l'elaboració de la qual cal agrair a la tasca esforçada i il·lusionada de membres de la nostra institució procedents d'arreu dels Països Catalans.

Es podria pensar —i potser fins i tot jo m'ho he afigurat alguna vegada— que la meua inclinació cap als estudis dialectals es deu a l'entorn familiar en què vaig créixer. Breument: soc nada a Vilafranca del Penedès, en territori de parla central, filla de pare vilafranquí i de mare arbequina; i és la parla d'Arbeca, una petita vila d'arrels antiquíssimes, a la comarca de les Garrigues, dins de l'àrea nord-occidental, la que vaig adquirir en el meu nucli familiar i la que he mantingut sempre. Sé que és un resultat poc habitual, perquè en aquestes circumstàncies sol acabar imperant la llengua de l'entorn (Payne, 1980; Stanford, 2008), més encara si també té presència en la família, però la meua infantesa va tenir uns condicionants —que ara no venen al cas— que van propiciar que el resultat fos tot un altre.

Per a mi, doncs, la consciència de les diferències dialectals a l'interior de la llengua catalana és tan antiga com la meua pròpia consciència. Tanmateix, no vaig tenir pas una vocació primerenca de dialectòloga. Us he de confessar que, si vaig acabar decidint-me per estudiar filologia catalana, després d'haver cursat el batxillerat de lletres en horari diürn i el de ciències en horari nocturn —perquè m'interessava tot i no sabia cap on decantar-me—, va ser per una raó, molt pròpia de l'adolescència, que avui em fa enrojolar: m'agradava escriure. Vaig iniciar la llicenciatura a la Universitat de Barcelona, doncs, ben convençuda que l'orientaria cap a les matèries literàries. Certament, aquestes em van entusiasmar. Les lin-

güístiques, però, encara em van captivar més, perquè hi vaig descobrir una nova manera d'escodrinyar la llengua en tots els seus vessants, gràcies a uns professors magnífics que tenien alhora ciència i passió, si se'm permet de manllevar el binomi amb què Antoni M. Badia i Margarit va titular una de les seues obres (Badia i Margarit, 1977).

És així com em vaig trobar cursant un doctorat de llengua i elaborant una tesi de dialectologia sobre el català nord-occidental, circumstància que em va portar d'una manera natural cap a la gramàtica històrica, perquè la sincronia i la diacronia són dues cares de la mateixa moneda. No podem explicar la variació interna de la llengua en el present, si no girem la vista enrere i resseguim el canvi lingüístic multiseccular que ens hi ha conduït. Ni podem comprendre per què un determinat estadi reïx a establitzar-se, si no en descobrim la coherència sistèmica en un moment determinat de la història de la llengua. Sincronia i diacronia es complementen —gossaria dir més: es necessiten— i una àrea en què l'agermanament pot ser molt productiu és la de l'estudi dels canvis lingüístics en curs (Massanell, 2021), sobretot en una societat com la nostra, en què la codificació normativa de la llengua i el procés d'estandardització en què s'emmarca són una font de canvis lingüístics molt interessants d'ésser analitzats, els quals afecten en particular, i d'una manera notable, la morfologia del català nord-occidental. M'hi referiré més endavant.

Abans, però, pretenc mostrar-vos com va néixer en mi la curiositat filològica. En reflexionar-hi —perquè, per a explicar els fets als altres, primer has de construir el teu propi relat— m'he adonat que, de fet, les recerques en què m'he

sentit més implicada són aquelles que m'han dut a resoldre algun dubte sobre la meua parla, sovint per a apaivagar un neguit que em venia de molt enrere. Tant de bo el cas que he triat per a mostrar-vos-ho resulti prou il·lustratiu. O, com diria en el meu ús col·loquial, *sisquere l'haja encertat!* I és que l'exemple en qüestió té a veure, justament, amb l'adverbi de consideratiu *sisquere*, equivalent de l'expressió *tant de bo* de la llengua estàndard. Amb diverses variants (*sisquere*, *sisquera*, *xisquera*, *xixquera*, *ixquera*, etc.), aquest adverbi que expressa el viu desig que alguna cosa s'acompleixi se sent en parlars valencians i nord-occidentals, inclòs l'arbequí. Què és el que em va dur a indagar sobre aquesta peça del meu cabal lèxic? Doncs una anècdota familiar.

12

Un dia que, tot sopant, vaig deixar anar un *sisquere*, el pare, vilafranquí, va inquirir a mitja veu: «d'on deu venir això del *sisquere*?». La mare i jo ens vam mirar: per a nosaltres era una paraula d'allò més corrent, que formava part del nostre lèxic habitual, com *taula* o *got* o *forquilla*. La mirada externa, però, d'algú que no la utilitzava hi havia reparat. La situació es va resoldre com sempre que sortia una qüestió lingüística a casa: em vaig aixecar rabent de taula, vaig agafar el volum corresponent del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, que presidia el menjador en un lloc d'honor, i vaig llegir l'entrada corresponent: «*SISQUERA adv.* (castellanisme inadmissible) usat vulgarment amb els significats del cast. *siquiera*». Allò va ser com si a la mare i a mi ens xafessen l'ull de poll! Vaig llegir-ne els exemples: «*Per no aturar-se sisquera*, Aguiló Poes. 53. *Ni sisquera va tenir temps*, Querol Her. Cab. 350». La mare va concloure,

visiblement enutjada: «Aquest no és lo nostre *sisquere!*». Una intuïció completament encertada. Perquè el nostre *sisquere*, a diferència dels que apareixen en els exemples adduïts, no és l'equivalent del castellà *siquiera*. I, en castellà, *siquiera* no té un ús desideratiu paral·lel al de *ojalá*, que és la traducció adequada del nostre *sisquere*.

M'he adonat que, amb la recerca que vaig dur a terme, molts anys després, en els diccionaris de la nostra tradició lexicogràfica, en el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA), en el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) i en els materials geolingüístics aplegats en l'Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC) i en l'Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI), el que pretenia era corroborar aquesta intuïció materna i respondre aquella pregunta —«d'on deu venir això del *sisquere*?»— amb què el pare havia fet que reparéssim en aquest mot, estrany al seu parlar. Si us he de ser sincera, en el fons el que volia era demostrar que aquella forma lingüística tan nostra, tan lligada a l'expressió de les emocions més íntimes que tenim, que són els desitjos, no podia pas ser un «castellanisme inadmissible», que és del que el titllava el diccionari Alcover-Moll!

Deixeu-me esmentar aquí el meu mestre, el doctor Joan Veny. Tinc molt present la conversa que vam entaular quan li vaig demanar accés als materials, llavors inèdits, de la pregunta «2395. Voldria que plogués» de l'ALDC, per a mirar si hi sortia la forma *sisquere* (que sí que hi sortia, en tres punts d'enquesta, un dels quals el 117, que és Arbeca). Li vaig explicar el que em ballava pel cap i recordo que em va dir, amb dolçor i amb un mig somriure: «Bé, bé, però... vigila!». Em va

veure massa entusiasmada a voler trobar un origen intern a una forma lingüística que ell prou veia que havia de venir de fora. Afortunadament, jo havia rebut una formació metodològica prou sòlida per a saber que les hipòtesis de partida a vegades es confirmen, a vegades cal matisar-les i, altres vegades, convé descartar-les. No va ser ben bé aquest darrer el cas, perquè penso que vaig poder demostrar que el *sisquere* desideratiu no és una interferència del castellà —que no té un *siquiera* amb aquest ús—, però vaig haver de concloure que tampoc no s’havia generat per un procés de gramaticalització intern a la llengua catalana —per molt que, en els orígens, existís en català el verb *querir*, procedent del llatí *QUAERERE*—, sinó que era l’aragonès veí el que en tenia la resposta (Massanell, 2017). Aquesta llengua sí que disposa d’un adverbí desideratiu, *sisquiera* o *sisquíá*, que ha de ser l’origen del nostre *sisquere* i que conté com a primer element de la seqüència gramaticalitzada el *sí* procedent de l’adverbí de manera llatí sic ‘així’, i no la partícula condicional *si* amb què se l’ha vinculat (Mott, 2015). Certament, la recerca no em va dur ben bé on pensava que em duria, però aquesta és justament una de les gràcies de la investigació: que et permet de transitar per vies ignotes i t’acaba descobrint paisatges que, finalment, són més bells que els que t’havies imaginat, pel simple fet que són reals.

Una part de la meua recerca, doncs, ha anat encaminada a respondre'm preguntes sobre denominacions o expressions concretes, com ara els noms catalans de l'anella de picar a la porta (Massanell, 2002), les maneres de referir-nos en català al crepuscle vespertí (Massanell i Torruella, 2013) i l'expressió del vertigen en la nostra llengua (Massanell, 2010 i 2011b). Novament l'origen de la recerca ha estat la curiositat —tan necessària!— que em generava la forma pròpia del meu parlar, motivada, és clar, per l'observació de la diferència respecte d'altres varietats lingüístiques: per què hem convertit *picaporta* en *picaport*?, d'on sorgeix la delimitació temporal *entre dos foscants* per a referir-nos al capvespre?, com és que preferim l'ordenació *me roda el cap* molt per sobre de *lo cap me roda*? Tanmateix, l'aspecte del català nord-occidental que més m'ha ocupat ha estat l'estudi morfològic, especialment de la flexió verbal. També en aquest cas hi ha una vivència personal darrere.

Jo he estat tota la vida una parlant nord-occidental en territori central. Recordo que, en els primers anys d'escola, vaig tenir una mestra, de procedència gironina, que es trobava a les envistes de la jubilació, a qui no li quedava gens clar l'encaix de la variació dialectal en l'estàndard, cosa absolutament comprensible en aquella època —soc nascuda el 1970— en què el català tot just es tornava a incorporar de ple dret al sistema educatiu i en què els mestres no havien pogut rebre una formació lingüística adequada sobre la llengua pròpia. Us ex-

plico només un cas que em sembla prou representatiu de la seua visió: un dia que va caldre fer una lectura en veu alta a classe, la mestra me la va encarregar a mi i, en acabat, va dir als meus companys: «Fixeu-vos en la Maria del Mar, que llegiria molt bé, si no fos que parla de Lleida». A mi em va faltar temps per a explicar-ho a la mare, que exercia de mestra a la mateixa escola. Sé que hi va anar a parlar i que la va pentinar amb la clenxa al mig, si em permeteu de reproduir els mots amb què va sintetitzar-me la reunió. Coneixent-la, no en tinc cap dubte. Possiblement, aquest convenciment que tenia la mare de la bondat de la parla arbequina que m'havia transmès és un dels factors que explica que mai, ni de petita ni de gran, no m'hagi passat pel cap de renunciar-hi, malgrat que em vaig criar en un entorn vilafranquí i que he viscut sempre en l'àrea del català central.

Una altra de les fixacions que tenia la mestra en qüestió és que jo jugava amb avantatge en l'adquisició de l'ortografia: «Tu rai!, que parles com s'escriu». Evidentment, es referia al fet que jo no confonia la *a* i la *e* àtones en una vocal neutra, com sí que feien els meus companys de classe i ella mateixa, circumstància que la duia a considerar que no tenia cap mena de mèrit que jo fos capaç d'escriure amb *a* la vocal final de *casa* i amb *e* la de *pare*. Entesos. És clar que aquesta mestra no era gens conscient que jo, de dificultats, en tenia unes altres, perquè no és pas cert que en els parlars occidentals les *as* i les *es* fonètiques es corresponguin sempre amb les *as* i les *es* que ha fixat l'ortografia d'acord amb criteris etimològics o per respecte a la tradició gràfica medieval. Així, un *ciclist[e]*, o qualsevol altre masculí acabat en *-ist[e]*, l'havia

d'escriure amb *a* final, alhora que la *febr[a]* i la *llebr[a]* les havia de grafiar amb *e*, igual com, si feia una redacció sobre una nena que era *amabl[a]* o *xerrair[a]*, em tocava de posar-hi una *e* que no s'adeia amb la meua pronúncia. I, si ens fixem en les inicials, les meues *as* de paraules com *[a]ncendre*, *[a]mbut*, *[a]scola* i *[a]ixerit*, i de qualsevol altra en què hi haugués una nasal o una sibilant a continuació de la vocal, calia que les escrivís com a *es*, cosa que també em passava amb les vocals pretòniques de mots com *[a]riçó*, *ll[a]nçol*, *t[a]rròs* i *t[a]ulat*.

Però allò que recordo que em provocava autèntiques dificultats ortogràfiques de petita era l'escriptura de les formes verbals que tenien vocals àtones a la terminació. En la meua parla, l'imperfet d'indicatiu té una distribució de les vocals *a* i *e* que només coincideix amb la forma ortogràfica en la meitat de les persones gramaticals: la primera del singular (*jo cantav[a]*), la segona del singular (*tu cantav[e]s*) i la tercera del plural (*ells cantav[e]n*). I prou. En canvi, la tercera persona del singular, com en la major part de les parles nord-occidentals i valencianes septentrionals, per a mi té una *e*: *ell cantav[e]*. I la primera i la segona del plural, una *a*: *nosaltres cantàv[a]m*, *vosaltres cantàv[a]u*, que és una realització d'abast menys ampli que l'anterior, però que afecta, amb matisos fonètics, força comarques nord-occidentals.¹ I cal dir que

1. Cal tenir en compte que a l'àrea central del nord-occidental, especialment a les comarques del Segrià, la Noguera, l'Urgell, el Pla d'Urgell i una bona part de les Garrigues, la vocal fonològica /a/, quan ocorre en posició posttònica final absoluta, es realitza fonèticament com una *e* oberta ([ɛ]): *la padrin[e]*, *una mestr[e]* (oposat a *un mestr[e]*), *jo cantav[e]* (oposat a *ell cantav[e]*). En aquests parlars, les

el condicional funciona de la mateixa manera: *jo cantari[a]*, *tu cantari[e]s* i *ells cantari[e]n*, d'acord amb l'escriptura, i *ell cantari[e]*, *nosaltres cantari[a]m* i *vosaltres cantari[a]u*, en desacord.

Aquesta discordança entre la meua parla i l'ortografia és a l'origen d'un dels records més lluminosos que tinc de la infantesa. Encara avui se'm fa viva amb claredat la sensació de descoberta que es va apoderar de mi i l'alegria immensa amb què la vaig viure. A vegades he pensat que la llavor del meu interès per la recerca va començar a germinar aquell dia, alimentada pel plaer íntim que vaig experimentar en descobrir el desllorigador d'aquell aspecte que em neguitejava. M'avanço a dir que la meua descoberta infantil ho era només en termes personals, és clar!, perquè la filologia ja feia temps que havia donat compte del funcionament de l'alternança de les vocals *a* i *e* en síl·laba final àtona. Tanmateix, per a mi va ser un goig immens adonar-me que aquella discordança entre el que pronunciava i el que havia d'escriure es podia salvar a través d'una norma d'escriptura d'aplicació senzillíssima. Simplement, havia de posar *a* quan la vocal es trobava en posició final absoluta (malgrat la diferència que per a mi hi havia entre *jo cantav[a]* i *ell cantav[e]*) i havia d'escriure com a *es* les vocals àtones finals travades, és a dir, les que anaven seguides de consonant o *-u* gràfica (malgrat que per a mi només *cantav[e]s* i *cantav[e]n* tenien una *e*, mentre que *cantàv[a]m* i *cantàv[a]u*

---

formes de primera i segona persona del plural que a Arbeca es pronuncien amb [a] a la terminació, com *cantàv[a]m* i *cantàv[a]u*, presenten una [ɛ]: les formes verbals que he pres com a exemple sonen, doncs, *cantàv[ɛ]m* i *cantàv[ɛ]u*, amb una realització vocàlica perfectament distingible de la de *cantav[e]s* i *cantav[e]n*.

duien una *a*). En aquell moment, vaig pensar que la mestra m'hauria pogut facilitar molt l'aprenentatge si m'hagués donat d'entrada una regla com aquesta. Ara penso que va ser una benedicció que no ho fes, perquè em va permetre d'arribar-hi per mi mateixa.

Molts anys després, ja a la universitat, vaig descobrir que darrere d'aquesta norma ortogràfica, que és la que encapçala les *Normes ortogràfiques* de 1913 de l'Institut d'Estudis Catalans, hi ha una llei fonètica fonamental de la llengua catalana. Em refereixo al tancament de *a* llatina en *e* en posició final travada, enfront del seu manteniment en posició final lliure (Fouché, 1980 [1924], p. 85-87; Badia i Margarit, 1994 [1951], § 63, II; Moll, 1991 [1952], § 89; Rasico, 1982, p. 87-96; Duarte i Alsina, 1984, p. 17; Batlle *et al.*, 2016, p. 79; Recasens, 2017, p. 50-52). En l'àmbit nominal es pot observar, per exemple, pel contrast entre l'evolució de l'acusatiu plural ROSAS, que dona *roses*, i la de l'acusatiu singular ROSA(M), amb pèrdua de la nasal, que dona *rosa*. I, en l'àmbit verbal, per la comparació, posem per cas, del resultat *cantava*, a partir de la forma llatina CANTABA(M), igualment amb pèrdua de la nasal final, enfront de *cantaven*, obtingut de CANTABANT.

I aquí va renéixer el neguit. Si en català s'havia produït aquesta evolució fonètica regular, provocada per una llei d'aplicació sistemàtica, reflectida encara en la pronúncia valenciana majoritària, en què certament *jo cantava* i *ell cantava* tenen una *a* final, mentre que *cantaves*, *cantàvem*, *cantàveu* i *cantaven* tenen una *e*, per què en el meu català es deia *ell cant[e]*, *ell cantav[e]* i *ell cantari[e]*, i no pas *ell cant[a]*, *ell cantav[a]* i *ell cantari[a]*, quan, de fet, les formes de primera persona del

singular sí que eren *jo cantav[a]* i *jo cantari[a]*? I d'on sortien *cantàv[a]m* i *cantàv[a]u*, i *cantàri[a]m* i *cantàri[a]u*, en lloc de *cantàv[e]m* i *cantàv[e]u*, i *cantàri[e]m* i *cantàri[e]u*? De la primera qüestió en vaig trobar una resposta en la bibliografia (Rasico, 1982, p. 95, n. 276, i 1993, p. 18; Duarte i Alsina, 1984, p. 117-118; Pérez Saldanya, 1998, p. 118; Wheeler, 2007 [1993*b*], p. 108; Batlle *et al.*, 2016, § 3.5.1.2), però no em va convèncer. De la segona, no en vaig trobar res. Tenia una bona motivació, doncs, per a posar a prova la meua creativitat. I, aquesta vegada, sentia la necessitat de fer-ho no tan sols per a apaivagar la inquietud íntima d'entendre per què conjugava els verbs de la manera com ho feia, sinó també per a proporcionar als meus estudiants de dialectologia catalana i de gramàtica històrica catalana una visió del fenomen que em convencés i que, per tant, els pogués explicar amb aplom.

Vaig trobar la clau per a comprendre com s'havia generat aquella distribució nord-occidental de les vocals *a* i *e* en les terminacions verbals àtones gràcies a les eines teòriques de l'anomenada *morfologia natural*, desenvolupada per Wolfgang U. Dressler (1987), Willi Mayerthaler (1987), Wolfgang U. Wurzel (1987 i 1989) i Max W. Wheeler (1993*a*), els principis de la qual ja havien estat aplicats a estudis sobre la morfologia verbal catalana per aquest darrer autor (Wheeler, 2007 [1993*b*]) i per Manuel Pérez Saldanya (1998). També van ser fonamentals per a dur la recerca a bon port les facilitats d'accés a un nombre representatiu de dades de la llengua antiga mitjançant el despulament de corpus informatitzats com el CICA, que han revolucionat la manera de treballar en gramàtica històrica i n'han incrementat el grau de positivisme, és a dir, de constatació empírica.

Resseguint en els textos medievals més antics la presència de la grafia amb *e* final en les formes de tercera persona del singular, s'evidencia que aquesta *e* no apareix alhora en tots els temps verbals —fet que n'hauria suggerit una motivació fonètica—, sinó que es pot establir una cadena de propagació des d'uns paradigmes verbals cap a uns altres, circumstància que duu a pensar en una motivació morfològica del canvi. L'anàlisi del focus originari de la mutació n'assenyala com a detonant el rebuig a l'opacitat provocada pel sincretisme de persona: concretament, la voluntat d'evitar la coincidència formal entre (*jo cantava* i (*ell cantava* (Massanell, 2016). De fet, en la major part de parlars nord-occidentals, la necessitat de distingir formalment entre la primera i la tercera persona del singular ha esdevingut absoluta i es manifesta en tots els paradigmes verbals, inclosos el condicional (*jo cantari[a]*, *ell cantari[e]*), el present de subjuntiu (*que jo cant[a]*, *que ell cant[o]*) i l'imperfet de subjuntiu (*que jo cantess[a]*, *que ell cantés*).

Més enllà d'assenyalar el rebuig del sincretisme com a origen de les formes de tercera persona del singular amb *e* final, la qüestió rellevant d'aquest procés de canvi és que suposa una reinterpretació total del funcionament de les marques verbals. En nord-occidental, la distribució de les pronúncies amb *a* i amb *e* ha deixat de dependre del context fonètic, és a dir, ha deixat d'estar determinada per la naturalesa oberta o travada de la síl·laba, i ha passat a anar en funció del context morfològic, és a dir, de la persona gramatical. S'ha desfet, doncs, la vinculació biunívoca de la *a* amb les síl·labes obertes i de la *e* amb les travades, que era el resultat que havia produït l'evolució fonètica regular de les terminacions llatines, el qual

es manté encara avui en la major part de parles valencianes i es reflecteix en la codificació ortogràfica que l'Institut d'Estudis Catalans va establir ja fa més d'un segle.

Aquest pas d'una distribució al·lofònica a una altra d'al·lomòrfica, en què el factor determinant ja no és el context fonètic sinó la persona gramatical, obre la possibilitat d'una redistribució de les formes amb *a* i amb *e* a l'interior dels paradigmes temporals afectats, de manera que s'afavoreixi la congruència global de tot el sistema flexiu. És aquesta possibilitat la que acabarà provocant la segona modificació sobre la qual m'interrogava: el pas, en parlars nord-occidentals, de *cantàv[e]m* i *cantàv[e]u* a *cantàv[a]m* i *cantàv[a]u*, i de *cantàrí[e]m* i *cantàrí[e]u* a *cantàrí[a]m* i *cantàrí[a]u*. Hi ha dos factors que expliquen aquest canvi (Massanell, 2018). El primer és que en la conjugació ja hi ha diversos temps verbals en què la primera i la segona persona del plural actuen com una subagrupació flexiva. N'hi ha prou de considerar els presents, tant el d'indicatiu com el de subjuntiu, i de reparar en el contrast accentual que s'estableix entre les formes arrizotòniques *cantem* i *canteu* —i *cantam* i *cantau* allà on es mantenen—, i la resta, que duen l'accent a l'arrel, com, per exemple, *canto*, *cantes*, *canta* i *canten*. El segon factor, i més rellevant, és que ja hi ha un paradigma amb dues marques temporals que es distribueixen d'acord amb les persones gramaticals i no pel context fonètic i, per tant, ja existeix un patró previ de distribució de l'al·lomorfa que és exportable a altres temps verbals.

El paradigma a què al·ludeixo és el del futur, que conté una diferència molt rellevant entre el català oriental i l'occidental, malgrat que no se'n sol fer esment, perquè es percep

com una qüestió purament fonètica. Tanmateix, té una clara repercussió morfològica, perquè provoca que en el català occidental el futur tingui dues marques temporals i no pas tres, que és el que s'esdevé en el bloc oriental. Una és /'ra/, que apareix a la segona persona del singular i a la tercera tant del singular com del plural: *cantaràs*, *cantarà*, *cantaran*. L'altra és /'re/, que ocorre en la primera persona tant del singular com del plural i en la segona del plural: *cantar[e]*, *cantar[e]m*, *cantar[e]u*. En el cas de l'arbequí, a diferència de la major part de parlars occidentals, el timbre d'aquesta *e* no és tancat sinó obert (*cantar[ɛ]*, *cantar[ɛ]m*, *cantar[ɛ]u*), però això, des del punt de vista morfològic, és irrellevant: el que compta és que el timbre de totes tres *es* és coincident. Aquest fet és el que marca la diferència respecte del català oriental, en què *cantar[e]*, amb *e* tancada, s'oposa a *cantar[ɛ]m*, *cantar[ɛ]u*, amb *e* oberta, o a *cantar[ə]m*, *cantar[ə]u*, amb neutra tònica, en aquells parlars baleàrics que la conserven.

Des del punt de vista fonètic, la raó de les diferències dialectals en el timbre de les *es* la va descobrir Pompeu Fabra i la va fer pública l'any de celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el 1906, en l'article «Les *e* toniques du catalan», aparegut a la *Revue Hispanique*. Des del punt de vista morfològic, aquesta divergència dialectal proporciona al català occidental un patró de distribució de l'al·lomorfa que reposa en l'existència de dues formes bàsiques i de dues implicatures. Les dues formes que s'erigeixen com a estructuradores del paradigma són *cantaré* i *cantarà*, les úniques que no duen marca final de persona, les quals es diferencien entre si només pel fet de contenir /'re/ o /'ra/ en el

marcatge temporal de futur. Aquestes dues formes determinen per implicació com seran les altres: la primera persona del singular, *cantaré*, indica com han de ser la primera i la segona del plural, *cantarem*, *cantareu*, mentre que la forma de tercera persona del singular, *cantarà*, assenyala quina ha de ser la marca que han de rebre la segona del singular i la tercera del plural, *cantaràs*, *cantaran*.

Arribats en aquest punt, l'explicació de les formes nord-occidentals del tipus *cantàv[a]m*, *cantàv[a]u* i *cantari[a]m*, *cantari[a]u* es fa evident: resulten de l'expansió del patró del futur a altres paradigmes verbals; concretament, a l'imperfet d'indicatiu i al condicional (Massanell, 2018). L'extrapolació de la implicatura segons la qual la primera persona del singular determina com són la primera i la segona del plural fa que les formes flexives (*jo*) *cantav[a]* i (*jo*) *cantari[a]* hagin dut al sorgiment de *cantàv[a]m*, *cantàv[a]u* i *cantari[a]m*, *cantari[a]u*. Al seu torn, la presència de la *e* final a (*ell*) *cantav[e]* i (*ell*) *cantari[e]* fa que sigui certa també la relació implicativa amb *cantav[e]s*, *cantav[e]n* i *cantari[e]s*, *cantari[e]n*.

L'estudi de les formes verbals esmentades em va dur, doncs, a resoldre un neguit que em venia de lluny sobre la formació del sistema flexiu del meu parlar. Però les meues preocupacions vinculades al català nord-occidental no han estat totes de naturalesa estrictament lingüística. Més enllà de descobrir les motivacions dels canvis formals que han afaiçonat aquest dialecte, també m'han mogut a reflexió els usos lingüístics dels qui el parlen, jo inclosa. D'entrada, en aquest interès hi havia una necessitat pràctica. Em calia disposar d'uns criteris versàtils de selecció de formes lingüístiques que em permetessen de regular els meus propis usos en funció dels contextos, de manera que ni em fessen sentir que impostava la llengua en les meues interaccions col·loquials quotidianes, ni em provoquessin la percepció de tenir un discurs que em desmereixia com a estudiant de filologia —i, posteriorment, com a filòloga— en les situacions que requereixen diversos graus de l'escala de formalitat.

Avui, gràcies a la *Gramàtica de la llengua catalana* (GIEC) de l'Institut d'Estudis Catalans, apareguda el 2016, i a les obres derivades, la *Gramàtica essencial de la llengua catalana* (GEIEC), de 2018, i la *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana* (GBU), de 2019, actualment totes tres consultables en línia, els parlants nord-occidentals, com els de la resta de dialectes, disposem d'una guia segura que pot orientar-nos en els usos lingüístics. Amb anterioritat, s'havia començat a fer camí amb la *Proposta per a un estàndard oral de la llen-*

gua catalana, integrada inicialment per un fascicle de *Fonètica* que va aparèixer el 1990 i un de *Morfologia* que el va seguir el 1992, als quals s'ha afegit, en la darrera embranzida normativitzadora, una part molt més extensa dedicada al *Lèxic*, publicada en línia el 2018 i actualitzada i editada en paper el 2022. En els meus anys juvenils, però, no existien totes aquestes obres que han suposat una renovació i una ampliació profunda i matisada del corpus normatiu fundacional, per a l'elaboració de la qual s'ha estat molt curós en el tractament de la variació dialectal i de registre.

En aquest vessant del meu interès per la llengua, lligat a l'ús, també hi ha un rerefons antic que prové de l'observació del comportament lingüístic matern, el qual, en ocasions, em resultava enigmàtic. Recordo la perplexitat amb què vaig descobrir que la mare, que sempre es mostrava tan orgullosa de la seua parla arbequina, n'havia desterrat selectivament algunes característiques —un parell, només— fins al punt que a mi ja no m'havien arribat. Vaig fer-me'n conscient a través de les visites, molt espaciades, que ens feien els parents d'Arbeca. Un dia, quan jugava amb un dels meus cosins, que era molt més gran que jo i m'havia de servir, vaig fer una testarrada i vaig esclafir en plors. Encara avui en veig la cara d'espant i sento com m'aconsola mentre em demana: «No ploros, que ta mare mos matarà!». Aquell *no ploros* em va deixar una marca més profunda encara que el trauc que m'havia fet al cap. A la mare no li havia sentit a dir mai res de semblant. Quan els cosins ja tornaven a ser fora i jo ja portava un bon pegat a la ferida, no vaig poder estar-me de preguntar a la mare per aquell *ploros*. «Sí, a Arbeca ho solen dir així» va ser tot el que

en vaig treure. Naturalment, vaig insistir-hi: si era una forma arbequina, per què ella no la deia? La resposta no podia ser ni més breu ni més clara: «No fa senyoreta Messalles». *Senyoreta Messalles* és com anomenaven la mare pel fet de ser mestra i el *ploros*, simplement, no feia per a ella. Quan, ja a la facultat, vaig estudiar dialectologia amb el manual *Els parlars catalans*, em va plaure de veure que, més enllà de la descripció purament lingüística de les formes dialectals, la sensibilitat del doctor Veny l'havia dut a incloure-hi també observacions d'ús. En aquest cas, s'hi fa notar que les formes de present de subjuntiu amb *o* a la terminació tenen «una connotació rústica que impulsa a substituir-les» (Veny, 1998 [1978], p. 94).

És ben clar que els parlants fan judicis de valor sobre les formes lingüístiques, les quals es poden carregar de connotacions, ja siguin positives o negatives. I és evident també que aquestes estimacions dels usuaris de la llengua poden jugar a favor o en contra de la vitalitat dels elements lingüístics afectats, els quals tendiran o bé a expandir-se o bé a retreure's, a vegades fins a la desaparició. És així com es construeix una norma social, més implícita que explícita, sobre allò que es considera *el bon ús de la llengua*, que necessàriament ha de ser tinguda en compte en l'elaboració de la normativa (Fishman, 1973; Auer, 2005; Dols, 2019 i 2020). Aquí és inevitable de portar a col·lació les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, de la fi del segle xv, profundament estudiades per Antoni M. Badia i Margarit (1999), Germà Colón i Antoni Ferrando (2011), les quals constitueixen el primer intent de dotar el català d'unes normes ortològiques, ortogràfiques, gramaticals i lèxiques per a orientar, segons que s'hi llegeix, «qui

bé vol parlar la lengua catalana», a través del recurs de corregir una sèrie de formes lingüístiques considerades vulgars —com en l'*Appendix Probi* llatí (Baehrens, 1922)— pel fet que «entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorca, o de Xàtiva, o de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors» (Badia i Margarit, 1999, p. 107 i 120).

El tema dels judicis de valor que els parlants emeten sobre determinades formes lingüístiques presenta, en l'actualitat, una derivada molt rellevant per a una llengua com la catalana, que és parlada en un espai sense fronteres exteriors que l'encloguin, però amb fronteres interiors que el fragmenten i que determinen l'existència de diversos focus de difusió de models de llengua estàndard parcialment divergents, malgrat que tots reposen —com és desitjable— en una mateixa prescripció normativa. Aquest pluricentrisme en la vehiculació de la norma pot tenir com a conseqüència que les percepcions dels parlants sobre una mateixa forma lingüística divergeixin de territori en territori, en funció del model de llengua estàndard que hi imperi (Massanell, 2020). El contrast entre alguns usos valencians i nord-occidentals ho fa molt evident.

Ho exemplificaré a través de l'increment dels verbs de la tercera conjugació incoativa, que és un segment que s'inserix entre l'arrel i les desinències en aquelles formes verbals que no reben vocal temàtica. En el català oriental, aquest segment presenta la vocal *e*, amb diversitat de timbres d'acord amb l'anomenada *lleï Fabra* (*serv[ə]sc*, *serv[ɛ]ixo*, etc.), men-

tre que en el català occidental l'increment incoatiu conté la vocal *i* (*servisc, servixo, etc.*) (Casanova, 1993). Ara bé, la percepció que els valencians i els nord-occidentals tenim d'aquestes formes és la mateixa? Dificilment ho pot ser, si considerem la presència evident d'incoatius amb *i* en l'estàndard difós al País Valencià, que vàlida, doncs, i dona prestigi a la forma emprada en el col·loquial, i la presència aclaparadora de les formes amb *e* en l'estàndard difós al Principat, que a ulls dels parlants nord-occidentals —i també dels centrals— situa les formes amb *i* fora de la norma culta, malgrat que no sigui (ben bé) això el que prescriu la normativa (GIEC, § 9.4.3.2; GNV, § 29.5.e). No és balder que esmenti aquí que l'altre tret característicament nord-occidental que la mare havia desterrat de la seua parla —i que, per tant, ja no em va transmetre— van ser, justament, els incoatius amb *i*.

També en aquest cas recórreré a una vivència per a il·lustrar fins a quin punt els judicis de valor dels parlants sobre una mateixa forma lingüística poden divergir entre territoris. D'aquesta, però, com que la vaig presenciar com a espectadora, en celaré els noms dels protagonistes. Va ser fa poc més de vint anys, a Barcelona, en l'acte de lectura pública de la tesi d'una companya de doctorat d'origen ponentí. Quan, ja acabada la defensa de la doctoranda, es va obrir el torn d'intervencions del tribunal, un dels membres, que era valencià i exercia de professor en una universitat valenciana, va expressar —amb un punt de disgust— la sorpresa que li havia provocat que, en l'acte de defensa, la doctoranda, de fonètica indubtablement nord-occidental, no hagués utilitzat els incoatius amb *i*, del tipus «aquesta situació *partix* del fet que...»,

sinó que hagués recorregut sistemàticament a les variants amb *e*, com ara «aquesta situació *parteix* del fet que...». La resposta de l'al·ludida —un xic desconcertada davant d'aquesta objecció— va ser clara: per a ella, en tant que parlant nord-occidental, les formes incoatives amb *i* eren naturals en la llengua col·loquial, però no en concebia l'ús en un entorn formal com la defensa d'una tesi.

D'aquesta mena de divergències perceptives entre els parlants valencians i els nord-occidentals, se'n podrien assenyalar moltes i totes tenen la mateixa arrel. Hi ha formes compartides per tot el bloc occidental que generen percepcions diferents al sud i al nord, pel fet que els valencians les troben tant en la llengua col·loquial com en els usos estandarditzats, mentre que els nord-occidentals hi convivim en l'entorn familiar però les veiem desaparèixer en la llengua emprada en l'ensenyament, en els mitjans de comunicació i en l'acció institucional, talment com si topessen amb un *sostre de vidre*, si se'm permet d'estendre a la descripció dels usos lingüístics aquesta metàfora que ha fet fortuna per a referir-se a «les limitacions amb què es troben les dones per a ascendir en la seva carrera professional fins als càrrecs de més responsabilitat» (TERMCAT, 2020, *s. v. sostre de vidre*). En poso com a exemple els plurals amb manteniment de la nasal dels antics proparoxítons llatins, com *hòmens, jóvens, còvens*, etc., i els femenins amb *vau* dels possessius de posseïdor únic, *meua, teua, seua, meues, teues, seues*. Tant les primeres formes com les segones són compartides per la major part de varietats valencianes i nord-occidentals, i també en tots dos casos es tracta de variants plenament normatives (GIEC, § 7.3.1 i 16.5.2; GNV, § 11.2.b i 17.2.1), que tenen,

però, una presència molt diferent en l'estàndard difós al País Valencià —que les potencia— i en l'estàndard difós al Principat —que en prescindeix.

Això ens pot ajudar a entendre fets com que la cançó «Soc de l'oest», del compositor d'Alpicat David Esterrí i Carrasquer, comenci així: «M'he criat entre pagesos i carrinclons / *homes* que s'aferren a les *seves* tradicions / gent de terra, gent de foc», malgrat que les formes tradicionals de la terra —plenamment normatives— són *hòmens* i *seues*, i no pas *homes* i *seves*. L'anècdota no és banal: aquesta cançó, apareguda el 2007, ha estat considerada l'«himne de les Terres de Ponent», on ha assolit una gran popularitat i, fins i tot, el reconeixement institucional que suposa que el 2 d'abril de 2019 se'n fes la presentació del videoclip oficial a la seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs. No se m'acut un context més adequat perquè un parlant nord-occidental empri *hòmens* i *seues* que una cançó que reivindica la identitat ponentina, i se'm fa difícil d'imaginar una situació paral·lela en què un compositor que escrivís un himne per a cantar la pròpia valencianitat fes una tria lingüística com aquesta, en què prioritzés *homes* i *seves*.

Comptat i debatut, el model d'estàndard difós a Catalunya ha propiciat que, en els registres amb un cert grau de formalitat, el discurs d'un locutor nord-occidental (pràcticament) només difereixi per la fonètica del discurs d'un locutor central. Dit altrament, l'estàndard de Catalunya, des del punt de vista morfològic, acaba sent el mateix per als parlants d'arreu, pronunciat, això sí, a la manera oriental o a la manera occidental. He de reconèixer que, fins no fa gaire, aquest era també el meu ús, especialment en els textos amb un suport

escrit: és el model que m'havien transmès des de sempre i el que tenia ben interioritzat. Decidir-me a escriure *meua*, *permetessen* o *jóvens* ha estat una presa de posició conscient per a servir la coherència entre la concepció de llengua que defenso i la praxi lingüística pròpia.

Una de les conseqüències del fet que a Catalunya es difongui molt majoritàriament un estàndard en el qual les formes normatives nord-occidentals tenen ben poca cabuda són els canvis que es produeixen en la parla de la població que té aquest dialecte com a propi. Em refereixo ara a la parla corrent, en la qual les formes prestigiades de la llengua estàndard tendeixen a filtrar-se, circumstància que té com a contrapartida el retrocés dels trets lingüístics tradicionals i la tendència a l'anivellament de certes diferències dialectals. Ramon Sistac (1990, 1998*a* i 1998*b*) ja s'hi va referir els anys noranta i jo mateixa vaig analitzar-ho a la tesi, dins un corrent d'estudi sobre el català nord-occidental que ha estat historiat recentment per Albert Turull (2019).

La base de la meua recerca doctoral va ser un seguit d'enquestes —més de tres-centes— que vaig enregistrar sobre el terreny en dues tandes: el 1994, per al treball d'investigació amb què es cloïen els cursos de doctorat, i el 1996, per a la tesi. D'aquelles eixides filològiques —manllevant la denominació de mossèn Alcover (1911)— en servo records inesborrables. Per a mi van suposar un enfilall de descobertes, de les quals deixava constància curiosament en els dietaris del treball de camp que redactava cada vespre en donar la jornada per conclosa. Algunes de les troballes eren íntimes i no estaven directament vinculades amb la recerca, circumstància que no les convertia, als meus ulls, en menys valuoses. Permeteu-me que n'esmenti un parell.

La primera és que vaig constatar que el món és ple de bona gent, disposada a prestar ajut a qui ho necessita. Van ser moltes les persones que van oferir-me col·laboració desinteressada tant per a resoldre dificultats vinculades a l'allotjament, als desplaçaments i a altres qüestions pràctiques com a l'hora de localitzar informants idonis. En particular, és clar, tinc un deute de gratitud cap a aquests darrers. Em plau, doncs, de reiterar les gràcies a tots i cadascun dels tres-cents dotze informants que em van cedir una part del seu temps —tan escassos com n'anem tots!— per a compartir amb mi un dels patrimonis més personals i més valuosos de tot ésser humà: la parla pròpia.

La segona descoberta íntima que vull recordar no la vaig fer en el cor dels altres, sinó en el meu. Quan em vaig carregar la motxilla a l'esquena i vaig començar a recórrer els territoris del català nord-occidental, que coneixia ben poc, per no dir gens, em va impressionar fins a quin punt la similitud entre la parla de la gent que hi anava coneixent i la meua pròpia parla em generava un sentiment de connexió que me'ls feia sentir estranyament propers. Aquesta mena de complicitat va arribar al punt culminant a les Garrigues. En el primer establiment de les Borges Blanques en què vaig entrar buscant ajuda per a localitzar informants, l'amo, després d'atendre'm amablement, em va acomiadar dient-me «Adeu, castissa!», amb un vocatiu que només havia sentit de llavis de la mare. «Soc a casa», recordo que vaig pensar mentre tota jo somreia.

Fa deu anys, Josep M. Nadal, en la lliçó inaugural del curs 2012-2013, va desenvolupar la idea que existeix una relació profunda entre les llengües i els sentiments, fins al punt que el «contingut emocional sembla formar part de la pròpia essen-

cia de les llengües» (Nadal, 2012, p. 5). És ben veritat també si baixem al terreny dels dialectes, que són les concrecions de la llengua més arrelades al terror. Les emocions que despertin les llengües, els dialectes i certes formes lingüístiques que es perceben com a marcadors de pertinença grupal expliquen per què els sentiments condicionen els usos lingüístics.

Aquesta és una de les primeres constatacions que vaig fer en començar l'anàlisi dels meus enregistraments dialectals. Aquells informants que, en les respostes al qüestionari geolingüístic, m'havien proporcionat un nombre més elevat de formes típicament nord-occidentals eren els mateixos que, en les entrevistes guiades en què procurava de fer-los reflexionar sobre la seua parla, s'havien referit al procés de canvi en què està immers aquest dialecte com un fenomen negatiu, conceptualitzat o bé en termes de pèrdua d'un patrimoni lingüístic valuós, o bé en termes de corrupció de la puresa del llegat lingüístic dels avantpassats. No és estrany, doncs, la recurrència amb què les innovacions provocades per la pressió exercida des de dalt per la llengua estàndard eren tractades, per aquests informants, a partir d'una metàfora conceptual (Lakoff i Johnson, 1980; Lakoff, 1987; Martines, 2020 i 2021) basada en el contagi d'una malaltia, amb el recurs a verbs com *contaminar-se*, *enganxar* i, sobretot, *apegar*, lexema que, amb el significat de 'encomanar', és característic de tot el bloc occidental (Ramos, 2015). «A vegades se mos apegue paraules que les sints a les notícies», es lamentava un dels informants de Coll de Nargó, que precisament era un dels que mantenia més fermament la parla tradicional d'aquest petit poble de l'Alt Urgell (Massanell, 2011a, p. 93).

No es pot negligir el contrapès que les emocions esmentades poden suposar per al procés d'orientalització en què es troba immers el nord-occidental parlat a Catalunya, especialment si ens fixem en el comportament dels parlants de les àrees extremes, la ribagorçanopallaresa i la tortosina, els quals solen mostrar una major militància a favor de la conservació de les formes característiques de la parla pròpia (Massanell, 2012). És ben probable que aquest capteniment es degui a l'existència d'uns trets subdialectals que els individualitzen dins del conjunt nord-occidental, fet que incrementa en ells la consciència de disposar d'una personalitat lingüística específica, a la qual alguns parlants atorguen un gran valor.

El possible fre que el component sentimental pugui representar en el procés de canvi lingüístic no és l'únic factor, però, que ens ha de dur a ser prudents abans de vaticinar que el català nord-occidental ha entrat en un procés irreversible d'extinció com a dialecte amb trets morfològics propis. També cal valorar el fet que els sistemes lingüístics tendeixen a preservar la coherència interna, raó per la qual provocar-hi modificacions pot no ser tan fàcil com substituir-ne unes formes per unes altres. La flexió verbal, molt més complexa que la nominal, permet de fer-ho avinent.

Un dels resultats del treball de camp que vaig dur a terme per a la tesi va ser la constitució d'una base de dades amb més de 61.500 formes verbals, a partir de l'anàlisi de les quals he pogut concloure que el canvi morfològic en curs en el català nord-occidental de Catalunya no es concreta simplement en processos d'adopció de paradigmes flexius provinents de l'estàndard en modalitat central, sinó que també inclou

processos d'adaptació dels models conjugacionals importats (Massanell, 2021). Per a comprendre-ho cal tenir present que les diferències en la flexió verbal entre dos dialectes poden ser superficials i recaure simplement en la forma o bé poden tenir una arrel més profunda i reposar en la divergència dels paràmetres rectors.

Si prenem el present de subjuntiu d'un verb de la primera conjugació com a mostra, la diferència entre la flexió central i la valenciana és purament de forma: on el central té la marca *i* (*que jo canti, que tu cantis, que ell canti, que ells cantin*), el valencià té la marca *e* (*que jo cante, que tu cantes, que ell cante, que ells canten*). En canvi, el nord-occidental difereix d'ambdós en la forma i també en el compliment d'un paràmetre al qual el central i el valencià no se subjecten: em refereixo al ja esmentat rebuig a la coincidència formal entre la primera i la tercera persona del singular (*que jo canta, que tu cantos, que ell canto, que ells canton*). En aquest punt és molt interessant d'assenyalar que la substitució de les variants amb *o* per les formes amb *i* —com la que va fer la mare perquè trobava que aquelles eren inadequades per a una mestra— no transgredeix aquest paràmetre, atès que la primera persona i la tercera es continuen oposant formalment (*que jo canta, que tu cantis, que ell canti, que ells cantin*). Cal dir que aquest paradigma mixt no és una raresa: el vaig recollir repetidament en el meu treball de camp (Massanell i Palà, 2018).

Partint d'aquí és més fàcil de comprendre que un altre temps afectat per la pressió de la llengua estàndard en la modalitat central, l'imperfet de subjuntiu, hagi dut també a la generació de paradigmes mixtos. En el subdialecte lleidatà,

aquest temps sol prendre les formes (*que jo*) *cantessa*, amb afegiment d'una *-a* paragògica de valor antisincrètic, (*que tu*) *cantesses*, (*que ell*) *cantés*, (*que nosaltres*) *cantéssam*, (*que vosaltres*) *cantéssau*, (*que ells*) *cantessen*. S'hi observa un altre paràmetre al qual ja he alludit a propòsit de l'imperfet d'indicatiu i el condicional: el fet que la primera persona del singular, *cantessa*, determina el timbre de la vocal de la terminació de les formes de primera i segona persona del plural, *cantéssam* i *cantéssau*, que constitueixen una subagrupació flexiva de comportament oposat a *cantesses* i *cantessen*. Això explica que, davant de la pressió del model flexiu de l'estàndard en modalitat central, que té la *i* com a vocal característica del mode subjuntiu, alguns parlants nord-occidentals hagin incorporat les formes *cantessís* i *cantessin*, però, en canvi, no s'hagin fet seues *cantéssim* i *cantéssiu*, sinó que hagin conservat *cantéssam* i *cantéssau*. Tampoc aquesta immixió no és esporàdica, sinó que ocorre repetidament en les meues enquestes (Massanell, 2018).

Si busquem recers de les formes tradicionals del català nord-occidental, però, cap on hem de girar els ulls és a l'anomenada *Franja de Ponent*. Una altra de les constatacions a què em va dur el treball de camp de la tesi —i he de reconèixer que és una de les que em va impactar més— va ser la diferència palesa en el comportament lingüístic entre els informants de Catalunya i els de l'Aragó catalanòfon. Vaig percebre la fractura geoelectal provocada per l'existència de polítiques lingüístiques oposades a banda i banda de la frontera administrativa gairebé com si fos una falla que s'anés obrint lentament sota els meus peus (Massanell, 2009). He de confessar que, d'entrada, els materials que anava recollint a les localitats de la Franja que vaig visitar —Benavarrí, Tolba, Tamarit, Camporrells, Fraga, Vilella de Cinca, Vall-de-roures i la Portellada— em semblaven una autèntica delícia. «Aquí sí que parlen nord-occidental de debò!», em deia, eufòrica, a mi mateixa. En canvi, així que traspassava la frontera autonòmica, tenia una sensació prou diferent: la distància entre la parla dels vells i la dels jòvens es disparava, les formes flexives de tipus oriental anaven traspuant per aquí i per allà amb més o menys insistència, i s'incrementava la inseguretad lingüística dels informants, fenomen que es feia evident per la relativa freqüència amb què proporcionaven respostes alternatives o bé rectificaven les que havien donat en un primer moment. La transformació lingüística que provocava en el nord-occidental de Catalunya la pressió del model de llengua estàndard que s'hi difonia era, doncs, prou evident.

Tanmateix, el disgust inicial que aquesta situació havia infligit en el meu esperit de dialectòloga es va dissipar quan, ja amb totes les dades recollides, vaig començar-ne l'anàlisi i vaig entrar, doncs, en una fase de reflexió. Llavors em vaig adonar que no podia alegrar-me gaire del manteniment dels trets dialectals a l'Aragó catalanòfon, si aquest resultat del fet que els àmbits propis de la llengua estàndard —l'ensenyament, els mitjans de comunicació, l'acció institucional— no estaven ocupats per la nostra varietat comuna supradialectal, sinó per l'estàndard d'una llengua forana imposada. Ja deuen haver percebut que jo m'estimo molt el meu parlar i el dialecte en què s'inscriu. Ara bé, si hi ha res que estimi per sobre del català nord-occidental, això és, sens dubte, el català, ras i curt, sense qualificatius —o bé amb tots els que hi puguin anar darrere.

De fet, el meu interès de recerca, encara que hagi nascut de la curiositat per la meua parla arbequina i s'hagi projectat en l'estudi del dialecte nord-occidental de què forma part, és un interès que abraça el català en la seua integritat. Deia, al principi de la meua intervenció, que res no està deslligat de res; o sigui, que tot connecta amb tot. Els canvis en curs en el català nord-occidental no afecten només aquest dialecte, sinó que tenen derivades que s'expandeixen pel nostre domini lingüístic com les onades concèntriques que forma en la superfície d'un llac la pedra que hi ha estat llançada.

Fins fa un segle, la relació entre el nord-occidental i el central és la història d'un distanciament, les causes del qual es troben en les innovacions lingüístiques introduïdes pels parlants d'aquest darrer dialecte. A l'edat mitjana la deriva es va

concretar en tres canvis fonètics originats a la zona oriental de Catalunya, els quals no es van expandir a l'occidental. Avui es considera que aquestes mutacions medievals tracen les isoglosses més importants del feix que assenyalen la macrodivisió del català en dos blocs, la qual parteix d'una proposta de Manuel Milà i Fontanals (1861, p. 462) que va ser reforçada per Pompeu Fabra (1906, p. 20-21, n. 2) i definitivament establerta per Joan Veny (1998 [1978], p. 19-20). Em refereixo a la confusió en vocal neutra de *a* i *e* en posició àtona, iniciada ja el segle XIII (Coromines, 1971, p. 295-296); a la transformació del timbre de la *e* tònica en què havien confluït la $\bar{e}$, la $\bar{i}$ i el diftong *oe* llatins, que va passar de *e* tancada a vocal neutra durant els segles XIII i XIV, i d'aquesta a *e* oberta posteriorment (Gulsoy, 1993, p. 70-72), i a la confluència de *o* i *u* àtones en la vocal més tancada, que és un canvi consolidat a les acaballes del segle XV (Veny, 1998 [1978], p. 30-31).

41

Durant l'edat moderna, el feix d'isoglosses entre el nord-occidental i el central es va engruixir amb noves variables, que cal remarcar que ja no són de tipus fonètic sinó morfològic, les quals afecten peces del sistema lingüístic amb una alta freqüència d'aparició en la parla, com l'article determinat, els pronoms febles, els possessius i certes terminacions verbals com les de present i d'imperfet de subjuntiu. La conseqüència d'aquesta nova onada d'innovacions generades en el català central durant els segles XVII, XVIII i XIX va ser l'augment, no tan sols quantitatiu sinó també qualitatiu, de la falla entre totes dues àrees dialectals (Massanell, 2019).

Tanmateix, el segle XX va comportar un tomb en aquesta relació basada en el distanciament progressiu, de resultes de

dos processos que flanquegen la llarga dictadura franquista. El primer és la normativització que l'Institut d'Estudis Catalans va dur a terme fins a l'esclat bèl·lic. De 1913 a 1932 es van publicar les obres del corpus normatiu fundacional, entre les quals hi ha la *Gramàtica catalana* de Fabra de 1918, que va encimbellar les variants morfològiques innovadores del català central com a formes normatives preferents. El segon fet a què al·ludia és la represa del procés d'estandardització després de la mort de Franco i de la recuperació d'algunes parcel·les d'autogovern. El corpus normatiu fundacional ha estat revisat i ampliat, i se n'ha incrementat perceptiblement el caràcter composicional i polimòrfic. Aquesta circumstància no ha evitat, però, que l'estàndard efectivament difós a Catalunya seleccioni indefectiblement les variants morfològiques centrals i resulti, doncs, monomòrfic per a aquest component del llenguatge.

La preferència, en l'estàndard de Catalunya, per les formes morfològiques d'extracció central ha tingut i té conseqüències, en forma de canvi lingüístic, en el nord-occidental parlat correntment per la població. Del distanciament progressiu respecte del central s'ha passat a una aproximació força ràpida, que cal dir que afecta la morfologia però no les habituds articulatòries. De fet, les mateixes innovacions flexives acollides pel nord-occidental evidencien la resistència dels trets fonètics. Adés m'he referit a la tendència a la substitució de l'increment incoatiu *-ix-* per *-eix-*. Doncs bé, aquesta es fa adaptant a la pronúncia pròpia el segment importat i articulant-lo, per tant, amb *e* tancada i segregació de iod ([^heɪj]), per molt que en català central la realització sigui [^hɛj], amb *e* oberta i sense iod.

Al capdavant, el canvi en curs encamina la relació entre els dos dialectes de la Catalunya del Sud cap a una situació més similar a la que hi havia a la fi del període medieval, quan el pes de la diferenciació reposava en la fonètica. Amb el benentès, això sí, que les variants morfològiques que el central i el nord-occidental compartien durant l'edat mitjana són les que decauen, mentre que les formes innovadores que van sorgir en el central durant l'edat moderna són les que estan cridades a esdevenir les noves formes comunes.

Una llengua que canvia és una llengua viva. Si les transformacions que s'hi produeixen es mantenen dins de la lògica d'aquell sistema lingüístic —és a dir, si no es deuen a una interferència exògena massiva—, no cal considerar-les ni bones ni dolentes, sinó, simplement, naturals. No hem de caure, però, en la ingenuïtat de pensar que els processos naturals, pel fet de ser-ho, resulten innocus. En si mateixa, l'orientalització del nord-occidental de Catalunya no és un fenomen negatiu, però no podem obviar que té com a contrapartida l'increment de la distància entre els parlars que el formen i la resta de varietats occidentals, tant les de l'Aragó catalanòfon com les del País Valencià. I en aquest fet sí que podem entreveure-hi alguns perills.

A la Franja de Ponent, el català hi subsisteix en una situació de subordinació lingüística: mancat d'oficialitat, privat de ser la llengua vehicular de l'ensenyament, apartat dels usos formals i prestigiosos (Monclús, 2014). En aquest entorn advers, en què fins i tot hem patit temptatives d'esborrar el nom de la llengua —cal que no oblidem la invenció del LAPAO en la Llei 3/2013 aprovada pel Parlament aragonès—, no és

estrany que la consciència lingüística de la població no sigui gaire robusta.² Llavors, el fet que el nord-occidental de Catalunya s'allunyi del d'Aragó pot fer créixer, en la societat d'aquest darrer territori, el complex de parlar un «xampurriat», i pot diluir-hi el sentiment de pertinença a una comunitat lingüística molt més àmplia, dotada d'una varietat estàndard que també és la seua i que és apta per a tota la complexitat de funcions que ha de cobrir la llengua en les societats actuals, inclosos els usos més formals i cultes, i els revestits d'un major prestigi.

En el cas del País Valencià, els efectes poden ser igualment perniciosos. El català que s'hi parla comparteix força més trets lingüístics amb el nord-occidental que no pas amb el central (Veny, 2015). D'entrada, hi ha la coincidència en el tractament del vocalisme tònic i àton, raó que justifica que el nord-occidental i el valencià constitueixin un bloc dialectal. A més, però, hi ha tot un seguit de trets morfològics compartits, que són justament els que ara es troben en retrocés a Catalunya. Que es debiliti el caràcter del nord-occidental com a baula d'enllaç, com a dialecte que fa suau la transició entre el valencià, fermament conservador, i el central, fortament innovador, pot donar ales als sectors secessionistes, minoritaris però virulents, que intermitentment prenen volada i que no han de menester gaire agafadors per a qüestionar la unitat de la llengua.

2. La sigla LAPAO es va formar a partir de la denominació «llengua aragonesa propia del área oriental», que és el subterfugi amb què s'evita, en la llei citada, d'esmentar el català pel seu nom.

Mai ni la fragmentació, ni la disgregació, ni la dispersió no han fet més fort cap col·lectiu. Tenim, ens plagui o ens pesi, un domini lingüístic repartit entre quatre estats i, dins de l'Estat espanyol, entre cinc autonomies. El català nord-occidental traspasa algunes d'aquestes fronteres. En ocasions són estatals, com l'andorrana. Altres vegades són autonòmiques, com l'aragonesa i també la valenciana. Convé que no oblidem que el tortosí, el subdialecte nord-occidental de transició al valencià, s'estén a banda i banda del riu de la Sénia, raó per la qual Miquel Àngel Pradilla (1996, p. 74, i 2008, p. 132) considera aquesta varietat lingüística emprada en la cruïlla catalanovalenciano-aragonesa com «el garant més irrefutable de la unitat de la llengua». Vetllar per la preservació dels trets nord-occidentals prestigiosos, especialment la d'aquells que depassen límits administratius i teixeixen llaços transfronterers —alhora que complicitats—, és també una bona manera de tenir cura de la salut de la llengua en el seu conjunt.

- ALCOVER, Antoni M. (1911). «Nova exida filològica». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Ciutat de Mallorca: Estampa de N^o Amengual y Muntaner], vol. VI (1910-1911), p. 57-66.
- ALDC = VENY, Joan; PONS, Lúdia (2001-2018). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 9 v.
- ALPI = GARCÍA MOUTON, Pilar (coord.); FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, Inés; HEAP, David; PEREA, María Pilar; SARAGACO, João; SOUSA, Xulio (2016). *ALPI-CSIC* [en línia]. Edició digital de: NAVARRO TOMÁS, Tomás (dir.). *Atlas lingüístico de la península ibérica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. <<http://www.alpi.csic.es/>> [Consulta: 13 juny 2022].
- AUER, Peter (2005). «Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations». A: DELBECQUE, Nicole; AUWERA, Johan van der; GEERAERTS, Dirk (ed.). *Perspectives on variation: Sociolinguistic, historical, comparative*. Berlín: De Gruyter, p. 7-42.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1977). *Ciència i passió dins la cultura catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Biblioteca Serra d'Or; 11)
- (1994 [1951]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- (1999). *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BAEHRENS, Wilhelm Adolf (1922). *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen 'Appendix Probi'*. Halle (Saale): Max Niemeyer.
- BATLLE, Mar; MARTÍ I CASTELL, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CASANOVA, Emili (1993). «El català dins la Romània: a propòsit del doblet incoatiu esc/isc». A: LORENZO VÁZQUEZ, Ramón (ed.). *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. Vol. V: *Gramática histórica e historia da lingua*. La Coruña:

- nya: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa, p. 293-315.
- CICA = TORRUELLA, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel; MARTINES, Josep (dir.). *Corpus informatitzat del català antic* [en línia]. <<http://www.cica.cat/>> [Consulta: 16 juny 2022].
- COLÓN, Gerimà; FERRANDO, Antoni (2011). *Les 'Regles d'esquivar vocals' a revisió*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, Joan (1971). «Les "Vides de sants" rosselloneses del manuscrit 44 de París». A: *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, p. 276-362.
- CTILC = RAFEL, Joaquim (dir.). *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* [en línia]. <<https://ctilc.iec.cat/scripts/>> [Consulta: 19 juny 2022].
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1993 [1926-1962]). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 v.
- DOLS, Nicolau (2019). «Descripció i prescripció en la *Gramàtica catalana* de Fabra (1918) i en la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC (2016)». *Àtaca: Revista de Filologia*, núm. 10, p. 23-49.
- (2020). «El concepte d'integritat lingüística i la competència comunicativa. El contínuum dialecte/estàndard a Mallorca». A: RADATZ, Hans-Ingo (ed.). *Canvi lingüístic, estandardització i identitat en català*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins, p. 1-24. (IVITRA Research in Linguistics and Literature; 27)
- DRESSLER, Wolfgang U. (1987). «Word formation as part of natural morphology». A: DRESSLER, Wolfgang U.; MAYERHALER, Willi; PANAGL, Oswald; WURZEL, Wolfgang U. *Leitmotifs in natural morphology*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins, p. 99-126.
- DUARTE, Carles; ALSINA, Àlex (1984). *Gramàtica històrica del català*. Vol. 1. Barcelona: Curial.
- EDWARDS, John (2009). *Language and identity: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FABRA, Pompeu (1906). «Les e toniques du catalan». *Revue Hispanique*, vol. 15, núm. 47-48, p. 9-23.
- (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- FISHMAN, Joshua A. (1973). «Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning». *Language in Society*, vol. 2, núm. 1, p. 23-43.
- FOUCHÉ, Pierre (1980 [1924]). *Phonétique historique du roussillonnais*. Ginebra: Slatkine.
- GBU = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2019). *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- GEIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2018). *Gramàtica essencial de la llengua catalana* [en línia]. Barcelona: IEC. <<https://geiec.iec.cat/>> [Consulta: 13 juny 2022].
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- GNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006). *Gramàtica normativa valenciana*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- GULSOY, Joseph (1993). «L'evolució de les *ee* tòniques en català». A: *Estudis de gramàtica històrica*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 67-104.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1913). *Normes ortogràfiques*. Barcelona: Tipografia L'Avenç.
- (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, I: Fonètica*. Barcelona: IEC.
- (1992). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, II: Morfologia*. Barcelona: IEC.
- (2018). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana, III: Lèxic* [en línia]. Barcelona: IEC. <<https://estandard-oral.llocs.iec.cat/>> [Consulta: 19 juny 2022].
- LAKOFF, George (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- MARTINES, Josep (2020). «Cap a una semàntica cognitiva del català (I): la cognició, el cos, l'espai i el temps». *Estudis Romànics*, vol. XLII, p. 323-343.
- (2021). «Cap a una semàntica cognitiva del català (i II): la cognició, el cos i la cultura». *Estudis Romànics*, vol. XLIII, p. 267-301.

- MASSANELL I MESSALLES, Mar (2002). «El mot valencià i nord-occidental *picaport*: aportació a la divisió català oriental / català occidental». A: CASANOVA, Emili; MARTÍ, Joaquim; SARAGOSSÀ, Abelard (ed.). *Estudis del valencià d'ara*. Paiporta: Denes, p. 375-402.
- (2009). «La planificació lingüística com a origen de fractures geolectals: el cas del nord-occidental a la Franja de Ponent». A: KABATEK, Johannes; PUSCH, Claus D. (ed.). *Variació, poliglòssia i estàndard: Processos de convergència i divergència lingüístiques en català, occità i basc*. Aachen: Shaker, p. 125-136. (Beihefte zur Zeitschrift für Katalanistik; 7)
- (2010). «*Es cap me va entorn, Tenc un rodament de cap, Estic emmolinat...* L'expressió del vertigen en la llengua catalana a partir de l'anàlisi sintacticosemàntica del primer mapa de l'ALDC». *Randa*, núm. 64, p. 97-184.
- (2011a). *Permeabilitat del català nord-occidental a l'estàndard mediàtic i educatiu: el cas de l'Alt Urgell*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística; XVI)
- (2011b). «La preferència per la posposició dels subjectes definits en les construccions inacusatives: un tret desapercebut del català nord-occidental». *Estudis Romànics*, vol. xxxiii, p. 107-128.
- (2012). «*Fewe temps que no diva tants verbs!*»: *Manteniment i transformació de paradigmes verbals en el català nord-occidental del tombant de segle*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Textos i Estudis de Cultura Catalana; 176)
- (2016). «Sincretisme i canvi morfològic: evolució de la terminació verbal en -AT en català». *Caplletra*, núm. 61, p. 165-209.
- (2017). «El adverbio desiderativo *sisquera* 'ojalá': un aragonesismo del catalán occidental». A: GALLEGO, Ángel; RODRÍGUEZ, Yolanda; FERNÁNDEZ-SÁNCHEZ, Javier (ed.). *Relaciones sintácticas: Homenaje a José M. Brucart y M. Lluïsa Hernanz*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 471-492.
- (2018). «Les terminacions àtones de primera i segona persona del plural en català: una aproximació diacrònica i geolingüística». *Anuari de Filologia: Estudis de Lingüística*, vol. 8, p. 159-258.
- (2019). «“Que ja's parla different que's parlava deu anys ha esta part”. El català modern: la baula imprescindible». *Caplletra*, núm. 66, p. 183-206.

- MASSANELL I MESSALLES, Mar (2020). «El col·loquial mediatitzat de les sèries de ficció i el català nord-occidental: un encaix difícil?». A: CASALS, Daniel; MASSANELL, Mar (ed.). *La premsa, la ràdio i la televisió com a agents difusors de coneixements lingüístics*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 151-182. (Biblioteca Milà i Fontanals; 67)
- (2021). «La dialèctica corpus/estatus en la història de la llengua catalana. Cap a una explicació integral dels canvis lingüístics». *Caplletra*, núm. 71, p. 219-236.
- MASSANELL I MESSALLES, Mar; PALÀ, Gemma (2018). «“Que ho faça jo?! Que ho faci ell!”: Evolució del present de subjuntiu en el nord-occidental actual». *Zeitschrift für Katalanistik*, vol. 31, p. 203-246.
- MASSANELL I MESSALLES, Mar; TORRUELLA, Joan (2013). «Denominacions del crepuscle en llengua catalana». *Caplletra*, núm. 54, p. 51-103.
- MAYERTHALER, Willi (1987). «System-independent morphological naturalness». A: DRESSLER, Wolfgang U.; MAYERTHALER, Willi; PANAGL, Oswald; WURZEL, Wolfgang U. *Leitmotifs in natural morphology*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins, p. 25-58.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1861). *De los trovadores en España: Estudio de lengua y poesía provenzal*. Barcelona: Librería de Joaquín Verdaguer.
- MOLL, Francesc de B. (1991 [1952]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- MONCLÚS I ESTEBAN, Joaquim (2014). *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MOTT, Brian (2015). *Nuevo diccionario chistabino-castellano con información etimológica*. Berlín: Logos.
- NADAL I FARRERAS, Josep M. (2012). «*I si escric ‘llengua’, veus?, / el dolor em trenca l'ànima.*» *Per què vivim les llengües amb tanta passió?* Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2012-2013. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- NICOLÁS, Miquel (1998). *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PAYNE, Arvilla (1980). «Factors controlling the acquisition of the Philadelphia dialect by out-of-state children». A: LABOV, William

- (ed.). *Locating language in time and space*. Nova York: Academic Press, p. 143-178.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998). *Del llatí al català: Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- PRADILLA, Miquel-Àngel (1996). «El procés d'estandardització: a propòsit de l'especificitat del tortosí». *Rails*, núm. 8, p. 70-76.
- (2008). *Sociolingüística de la variació i llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RAMOS, Joan-Rafael (2015). «The polysemy of the verbs *pegar*, *apegar* and *empegar* in Catalan: A synchronic manifestation of semantic change». *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 14, p. 137-157.
- RASICO, Philip (1982). *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993). *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial.
- RECASENS, Daniel (2017). *Fonètica històrica del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SISTAC, Ramon (1990). «Els parlars de Ponent». *Ilerda: Humanitats*, núm. XLVIII, p. 191-195.
- (1998a). «El procés d'estandardització i el català nord-occidental». A: CANO, M. Antònia; MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent (ed.). *Un món de llengües: Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia (Marina Baixa)*. Alcoi: Marfil, p. 275-280.
- (1998b). «L'impacte de la normalització lingüística sobre la variació. Un cas concret: el català nord-occidental». A: BOIX, Emili; ALTURO, Núria; LLORET, Maria-Rosa; LORENTE, Mercè; PAYRATÓ, Lluís (ed.). *El contacte i la variació lingüística: Descripció i metodologia*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 161-178.
- STANFORD, James N. (2008). «Child dialect acquisition: New perspectives on parent/peer influence». *Journal of Sociolinguistics*, vol. 12, núm. 5, p. 567-596.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (2020). *Terminologia de les dones en el món laboral* [en línia]. Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia. <<https://www.termcat.cat/ca/diccionaris-en-linia/285>> [Consulta: 16 juny 2022]. (Diccionaris en Línia)
- TURULL, Albert (2019). «Les tres fases de l'assumpció nord-occidental

- de l'estàndard (i viceversa)». *Ítaca: Revista de Filologia*, núm. 10, p. 179-207.
- VENY, Joan (1998 [1978]). *Els parlars catalans*. 12a ed. Palma de Mallorca: Moll.
- (2015). «Català occidental / català oriental, encara». *Estudis Romànics*, vol. xxxvii, p. 31-65.
- WHEELER, Max W. (1993a). «On the hierarchy of naturalness principles in inflectional morphology». *Journal of Linguistics*, vol. 29, núm. 1, p. 95-111.
- (2007 [1993b]). «El canvi flexional: els verbs en el català nord-occidental». A: *Morfologia i fonologia catalana i romànica: estudis diacrònics*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 101-138. [Traducció de «Changing inflection: verbs in North West Catalan». A: MACKENZIE, David; MICHAEL, Ian (ed.) (1993). *Hispanic linguistic studies in honour of F. W. Hodcroft*. Oxford: Dolphin, p. 171-206]
- WURZEL, Wolfgang U. (1987). «System-dependent morphological naturalness in inflection». A: DRESSLER, Wolfgang U.; MAYERHALER, Willi; PANAGL, Oswald; WURZEL, Wolfgang U. *Leitmotifs in natural morphology*. Amsterdam; Filadèlfia: John Benjamins, p. 59-98.
- (1989). *Inflectional morphology and naturalness*. Dordrecht; Boston; Londres: Kluwer Academic Publishers.

**DISCURSOS LLEGITS EN LES FESTES ANUALS
I EN LES SESSIONS INAUGURALS
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS**

RUBIÓ I LLUCH, Antoni

L'Institut d'Estudis Catalans

Discurs llegit en la I Festa Anual de l'Institut [1914]

ORS I ROVIRA, Eugeni d'

Discurs llegit en la II Festa Anual de l'Institut [1916]

ORS I ROVIRA, Eugeni d'

Elogi dels acadèmics nous. Oració de l'Institut

Discurs llegit en la III Festa Anual de l'Institut [1917]

BOFILL I PICHOT, Josep M.

Contribució a la crònica de la història natural a Catalunya

Discurs llegit en la IV Festa Anual de l'Institut [1918]

NICOLAU D'OLWER, Lluís

L'esperit català de la crònica d'en Ramon Muntaner

Discurs llegit en la IV Festa Anual de l'Institut [1918?]

ORS I ROVIRA, Eugeni d'

Discurs llegit en la IV Festa Anual de l'Institut [1918?]

RUYRA I OMS, Joaquim

L'educació de la inventiva

Discurs llegit en la V Festa Anual de l'Institut [1921]

BOFILL I MATES, Jaume

El nostre verb social

Discurs llegit en la VI Festa Anual de l'Institut [1922]

MARTORELL I TRABAL, Francesc

Alguns aspectes de la vida íntima d'Alfons el Magnànim

Discurs llegit en la VII Festa Anual de l'Institut [1923]

SERRA I HÚNTER, Jaume
Naturalesa i voluntat
Discurs llegit en la VIII Festa Anual de l'Institut [1931]

RIBA I BRACONS, Carles
Els poetes i la llengua comuna
Discurs llegit en la IX Festa Anual de l'Institut [1932]

FONTSERÈ I RIBA, Eduard
D'on venim i on anem en l'estudi de l'atmosfera
Discurs llegit en la X Festa Anual de l'Institut [1933]

LÓPEZ I PICÓ, Josep M.
Filòlegs i poetes
Discurs llegit en l'XI Festa Anual de l'Institut [1934]

CARNER I PUIG-ORIOL, Josep
Universalitat i cultura
Discurs llegit en la XII Festa Anual de l'Institut [1935]

VALLS I TABERNER, Ferran
Jaume Marquilles considerat com a historiador
Discurs llegit en la XIII Festa Anual de l'Institut [1936]

CERVERA I ASTOR, Leandre
Letamendisme i unitat psico-somàtica
Discurs llegit en la XXII Festa Anual de l'Institut [1952]

FONT I QUER, Pius
Història de dos botànics catalans
Discurs llegit en la XXIII Festa Anual de l'Institut [1953]

RAS I OLIVA, Enric
*Catalunya i la tecnologia com a fet cultural: adequació
de l'ensenyament tecnològic universitari*
Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1982-1983

CARBONELL I DE BALLESTER, Jordi
El català com a llengua de cultura moderna
Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1983-1984

LAPORTE I SALAS, Josep

Població i salut a Catalunya

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1985-1986

BADIA I MARGARIT, Antoni M.

Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la 'Crònica' de Jaume I

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1987-1988

GASÒLIEB I BÖHM, Carles A.

Catalunya en la perspectiva de la integració a la CEE el 1992

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1988-1989

PUIG SALELLAS, Josep M.

La situació jurídica de la llengua catalana, avui

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1989-1990

CASASSAS I SIMÓ, Lluís

La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1990-1991

DURAN I GRAU, Eulàlia

Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1991-1992

ALEGRET I SANROMÀ, Salvador

Sobre senyals, sensors i altres aspectes de l'anàlisi química

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1992-1993

MARTÍ I CASTELL, Joan

El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Significació sociolingüística

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1993-1994

BELLÉS I ROS, Xavier

Sobre paradisos perduts i espècies extingides. La crisi de la biodiversitat

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1994-1995

PAGÈS FITA, Jaume

La formació universitària dels tècnics a Catalunya

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1995-1996

MORAN I OÇERINJAUREGUI, Josep

Consideracions sobre l'onomàstica

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1996-1997

ESTRUCH I GIBERT, Joan

La sociologia com a perspectiva

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1997-1998

MAYER I OLIVÉ, Marc

L'art de la falsificació. 'Falsae inscriptiones' a l'epigrafia romana de Catalunya

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1998-1999

GARCIA I SEVILLA, Lluís

Conformitat social i identitat lingüística

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1999-2000

BARCELÓ I CULLERÉS, Damià

Contaminació orgànica i efectes estrogènics en les aigües residuals

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2000-2001

CABRÉ I FABRÉ, Jaume

Llegia però no movia els llavis (notes sobre la lectura literària)

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2001-2002

GUINOT I RODRÍGUEZ, Enric

Sobre prenom i cognoms. L'antroponímia medieval, eina d'anàlisi històrica

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2002-2003

PERETÓ I MAGRANER, Juli

Què és la vida i com podem fabricar-la

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2003-2004

MIRA, Joan F.

Nosaltres i els italians

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2004-2005

ROCA I FABREGAT, Pere

Antoni Gaudí i el disseny estructural. La síntesi de la geometria i de la resistència

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2005-2006

MASSAGUÉ I SOLÉ, Joan

Oncologia a principis del segle XXI = Oncology at the turn of the 21st century

Conferència inaugural del Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans [2006]

CUENCA ORDINYANA, Maria Josep

La pragmàtica en la gramàtica

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2007-2008

PANAREDA CLOPÉS, Josep M.

L'evolució del paisatge mediterrani de ribera

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2008-2009

MAS I VIVES, Joan

Evocació de Josep Lluís Pons i Gallarza i Joan Alcover

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2009-2010

JOFRE I TORROELLA, Joan

Malalties infeccioses transmeses per l'aigua: passat, present i futur

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2010-2011

CASALS I GELPÍ, Aícia

Neurorobòtica, el rept de la robòtica assistencial

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2011-2012

NADAL I FARRERAS, Josep M.

«I si escric 'llengua', veus?, / el dolor em trenca l'ànima.» Per què vivim les llengües amb tanta passió?

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2012-2013

CASASSAS I YMBERT, Jordi

1914. Centenari de la Mancomunitat de Catalunya i la significació del bicentenari de 1714 en la seva perspectiva històrica

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2013-2014

EGEA I FERNÀNDEZ, Joan

L'ordenació conjunta de la successió hereditària en el Codi civil de Catalunya

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2014-2015

CASANOVA I ROCA, Jordi

Animals, tanmateix

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2015-2016

ROCA ROSELL, Antoni

Un curs matemàtic a la Menorca de la Il·lustració, en la commemoració de Pasqual Calbó i Caldés (1752-1817)

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2016-2017

QUETGLAS, Pere J.

La literatura furtiva

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2017-2018

CABRÉ I PLA, Anna

El sistema català de reproducció: demografia i identitat

Discurs pronunciat en la sessió inaugural del curs 2018-2019

VALLÈS, Eduard

Picasso i la cultura catalana: notes artístiques, humanes i literàries

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2019-2020

MARRASÉ PEÑA, Cèlia

L'oceà tempera, produeix i recicla

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2020-2021

VENTOSA I RULL, Nora

Innovar o morir

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2021-2022

MASSANELL I MESSALLES, Mar

«A vegades se mos apegue paraules que les sints a les notícies.»

La recerca lingüística com a acte d'amor

Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 2022-2023

